# BOSHLANG‘ICH SINFLAR DARSLIKLARIDAGI MATNLAR MAZMUNI

**Turg‘unova Xumora Xusniddin qizi**

***O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) Mutaxassisligi 1-bosqich magistranti***

**Annotatsiya:** Ushbu tadqiqot boshlang‘ich sinf darsliklaridagi matnlarning mazmunini o‘rganib, ularning lingvistik murakkabligi, mavzu xilma-xilligi va o‘quv maqsadlariga mos kelishiga e’tibor qaratadi. 1–5-sinf darsliklarini aralash usullarda tahlil qilish orqali biz o‘qish darajasi, janr taqsimoti (hikoya, tushuntirish, ishontirish) va madaniy tasvirni baholaymiz. Natijalar janrlarda cheklangan xilma-xillik va ba'zi madaniy istiqbollar yetarli darajada ifodalanmagan bo'lsa-da, sinf darajalari bo'yicha matn murakkabligining progressivligini ko'rsatadi. Topilmalar savodxonlikni rivojlantirish va faollikni oshirish uchun ko'proq tematik xilma-xillik va inklyuziv tarkibga ehtiyoj borligini ko'rsatadi. Darslik dizayni va pedagogik amaliyotga ta'siri muhokama qilinadi.

**Kalit so'zlar:** boshlang‘ich ta’lim, darslik mazmuni, lingvistik murakkablik, o‘qishga qulaylik, janr xilma-xilligi, madaniyatni aks ettirish, savodxonlikni rivojlantirish, o‘quv dasturlarini moslashtirish

**Abstract:**This study examines the content of texts in elementary school textbooks, focusing on their linguistic complexity, thematic diversity, and alignment with curricular objectives. Through a mixed-methods analysis of textbooks from grades 1–5, we assess readability levels, genre distribution (narrative, expository, persuasive), and cultural representation. Results indicate a progression in text complexity across grade levels, though with limited diversity in genres and underrepresentation of certain cultural perspectives. The findings suggest a need for greater thematic variety and inclusive content to enhance literacy development and engagement. Implications for textbook design and pedagogical practices are discussed.

**Keywords**:elementary education, textbook content, linguistic complexity, readability, genre diversity, cultural representation, literacy development, curriculum alignment.

**Аннотация:** В данном исследовании изучается содержание текстов в учебниках для начальной школы с упором на их языковую сложность, тематическое разнообразие и соответствие целям обучения. С помощью смешанного анализа учебников для 1–5 классов мы оцениваем уровень чтения, распределение жанров (повествование, объяснение, убеждение) и культурную репрезентацию. Результаты указывают на прогрессию сложности текста по уровням обучения, хотя разнообразие жанров



*ISSN 3030-3907*

ограничено, а некоторые культурные аспекты представлены недостаточно. Результаты исследования указывают на необходимость большего тематического разнообразия и инклюзивного контента для повышения грамотности и вовлеченности. Обсуждается дизайн учебников и его значение для педагогической практики.

**Ключевые слова:** начальное образование, содержание учебника, языковая сложность, читабельность, жанровое разнообразие, культурная рефлексия, развитие грамотности, адаптация учебной программы

**Kirish**

Boshlang'ich maktab darsliklari yosh o'quvchilarda erta savodxonlikni, kognitiv rivojlanishni va madaniy ongni shakllantirishning asosiy pedagogik vositalari bo'lib xizmat qiladi. Ushbu matnlarning mazmuni - lingvistik murakkablik va mavzu xilma-xilligidan tortib madaniy tasvirgacha - ta'lim natijalarini aniqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Muhim ahamiyatga ega bo'lishiga qaramay, darslik mazmuni ko'pincha o'qishga mos kelmasligi, janrlarning xilma-xilligi va chekka qarashlarning etarli darajada aks ettirilishi kabi muammolarga duch keladi.

Oxirgi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayrim mintaqalardagi beshinchi sinf o'quvchilarining atigi 50,3 foizi ikkinchi sinf darajalari uchun mo'ljallangan matnlarni tushuna oladi, bu tilning mosligi va rivojlanish moslashuvidagi sezilarli kamchiliklarni ta'kidlaydi. Bundan tashqari, Indoneziya boshlang'ich maktab darsliklari tahlili shuni ko'rsatdiki, 60% o'qituvchilar asosiy manba sifatida tayansa-da, 40% ga yaqini mazmunan uyg'unlik va kommunikativ ravshanlikdagi nomutanosiblik tufayli tashqi materiallar bilan to'ldirishadi. Fanlararo bilimlarni o'zida mujassam etgan mavzuli darsliklar ko'pincha boblar orasidagi mantiqiy uyg'unlik bilan kurashadi, ko'rib chiqilgan darsliklarning atigi 30% muvofiqlik va uyg'unlik bo'yicha yuqori standartlarga javob beradi.

Darsliklarning lingvistik sifati yana bir muhim masala. Indoneziyadagi beshinchi sinf mavzuli darsliklari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, davlat tomonidan nashr etilgan kitoblar matnlari kognitiv rivojlanish uchun til mosligi bo‘yicha 85% ball olgan, xususiy nashrlar esa 65%, ayniqsa dialogik interaktivlik va grammatik aniqlik bo‘yicha ortda qolgan. Shunga o‘xshab, 2023-yilda o‘tkazilgan tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, yuqori o‘qilishi mumkin bo‘lgan va tuzilgan hikoyalarga ega darsliklar parchalangan yoki o‘ta murakkab matnlarga nisbatan o‘quvchilarning tushunish qobiliyatini 25 foizga yaxshilagan.

Oldinga qarab, darsliklarning raqamli transformatsiyasi ham imkoniyatlar, ham qiyinchiliklarni taqdim etadi. 2026 yilga kelib, 90% global keng polosali



ISSN 3030-3907

ulanish raqamli darsliklarni qabul qilishni osonlashtirishi kutilmoqda, ammo rivojlanayotgan mamlakatlardagi ta’lim nashriyotlarining atigi 13 foizi to‘liq o‘tishga muvaffaq bo‘ldi, bu esa kontentdan foydalanish imkoniyatida yanada nomutanosiblik xavfini tug‘diradi. AI takomillashtirilgan va interfaol darsliklar har yili 21,9% ga o‘sishi prognoz qilinmoqda, bu esa moslashuvchan o‘rganish yo‘llarini taklif etadi, biroq ularning samaradorligi kognitiv yuklamaning oldini olish uchun tarkibni qat’iy tartibga solishga bog‘liq. Ushbu maqolada boshlang‘ich maktab darsliklarining mazmun sifati ko‘rib chiqiladi, lingvistik, tematik va strukturaviy o‘lchovlar empirik ma’lumotlar orqali tahlil qilinadi. Shuningdek, u adolatli va samarali ta’lim olish uchun dalillarga asoslangan takomillashtirishni taklif qilish uchun shaxsiylashtirilgan raqamli darsliklar va madaniy jihatdan mos qayta ko‘rib chiqishlar kabi kelajak tendentsiyalarini o‘rganadi.

O'rganilishi kerak bo'lgan asosiy masalalar:

1. Lingvistik muvofiqlik- Kognitiv va ijtimoiy-emotsional rivojlanish bosqichlariga moslashish.
2. Mavzuiy va madaniy vakillik– inklyuzivlik va turli xil talabalar kelib chiqishiga moslik.
3. Strukturaviy muvofiqlik– boblar bo‘yicha mantiqiy oqim va o‘qilishi.
4. Raqamli va bosma kontent– Qiyosiy samaradorlik va kelajakda qabul qilish tendentsiyalari. Ushbu omillarni hisobga olgan holda, ushbu tadqiqot boshlang'ich ta'limda rivojlangan pedagogik natijalar uchun darslik mazmunini optimallashtirish bo'yicha davom etayotgan nutqqa hissa qo'shishni maqsad qilgan.

**Metodologiya**

Boshlang'ich maktab darsliklarining lingvistik murakkabligi o'qishni tushunish va kognitiv rivojlanishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, AQSHdagi 3–5-sinf darsliklarining atigi 54 foizi tavsiya etilgan o‘qish mezonlariga javob beradi, Lexile diapazoni mos kelmasligi o‘quvchilarning deyarli 40 foiziga ta’sir qiladi (MetaMetrics, 2022). Xuddi shunday, YuNESKO (2021) tomonidan 12 ta rivojlanayotgan davlatda o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich darajadagi matnlarning 65% dan ortig'i o'rtacha o'quvchining o'qish qobiliyatidan oshib ketdi, bu esa tushunishda qiyinchiliklarga olib keldi.Tadqiqotlar lug'at va sintaksis tizimli ravishda rivojlanib borayotgan matn murakkabligi zarurligini ta'kidlaydi. Misol uchun, Finlyandiya darsliklarining tahlili (dunyodagi eng yaxshilari qatorida) matn qiyinligi Vygotskiyning Proksimal rivojlanish zonasi (ZPD) nazariyasiga mos keladigan har bir sinf uchun 15% ga oshganini ko'rsatdi (OECD, 2020).Aksincha, Hindiston va Nigeriya kabi mamlakatlarda matnning murakkabligi oldindan aytib bo‘lmaydigan darajada



ISSN 3030-3907

oshadi, 4-sinf matnlari ba’zan 7-sinfga to‘g‘ri keladi, bu esa maktabni tark etishning yuqori ko‘rsatkichlariga yordam beradi (ASER, 2023).

Darslik mazmuni ko'pincha janr xilma-xilligidan mahrum bo'lib, nomutanosib ravishda hikoya matnlarini (70%) tushuntirishli (20%) va ishontiruvchi (10%) afzal ko'radi (Dyuk, 2020).Ushbu nomutanosiblik tanqidiy fikrlash va axborot savodxonligini cheklaydi, raqamli asrda tobora muhim bo'lgan ko'nikmalar.Evropa va Osiyodagi 50 ta asosiy darsliklarning meta-tahlili shuni ko'rsatdiki, atigi 12% multimodal matnlarni (rasmlar, grafiklar, giperhavolalar) o'z ichiga oladi, ammo bunday formatlar saqlashni 30% ga oshiradi (Mayer, 2021).Madaniy vakillik yana bir muhim masala bo'lib qolmoqda. 2023 yilda AQSH va Buyuk Britaniya darsliklari bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqotda qahramonlarning 22% dan kamrog‘i ozchilik millatiga mansub bo‘lgan, garchi bu guruhlar talabalar sonining 40% dan ortig‘ini tashkil qilgan (Education Trust, 2023). Xuddi shunday, mustamlakachilikdan keyingi davlatlarda tarixiy rivoyatlarning 80 foizi mahalliy aholi nuqtai nazarini e'tiborsiz qoldirib, yevrosentrik edi (YUNESKO, 2022) [5].

Raqamli darsliklarga o'tish tezlashmoqda, global elektron ta'lim bozori 2023–2030 yillarda CAGR 14,6% darajasida o'sishi kutilmoqda (Grand View Research, 2023).Mazmunni real vaqtda o‘quvchilar faoliyatiga qarab sozlaydigan sun’iy intellektga asoslangan adaptiv darsliklar tushunishdagi bo‘shliqlarni 35 foizga qisqartirishi kutilmoqda (McKinsey, 2024). Biroq, kam ta'minlangan maktablarning atigi 18 foizi infratuzilmadagi bo'shliqlar tufayli ularni qabul qilgan (Jahon banki, 2023).Bashoratli modellar shuni ko'rsatadiki, 2030 yilga kelib, boshlang'ich darsliklarning 75 foizi to'ldirilgan haqiqatni (AR) o'z ichiga oladi va faollikni oshiradi (HolonIQ, 2023). Shunga qaramay, sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan tarkibdagi algoritmik noto'g'riligi haqida xavotirlar saqlanib qolmoqda, tadqiqotlar AI tomonidan yaratilgan misollarda ayol olimlarning 25% kam ifodalanganligini ko'rsatadi (MIT, 2023).

**Tadqiqot dizayni.** Ushbu tadqiqot aralash usullarni birlashtiradigan yondashuvni qo'llaydi: 15 mamlakatdan (2015–2023) 500 dan ortiq boshlang'ich darsliklarning o'qilishi (Flesch-Kincaid, Lexile), leksik zichlik va sintaktik murakkablikni baholash uchun NLP vositalaridan foydalangan holda miqdoriy tahlili. Qo'lda kodlash va baholovchilar o'rtasidagi ishonchlilikni tekshirish orqali janr taqsimoti, madaniy vakillik va tematik uyg'unlikning sifatli kontent tahlili (Cohen's $k \geq 0,85$).

**Ma'lumotlar yig'ish.** Korpus tanlovi: OECD va Global Janubiy davlatlarning hukumat tomonidan tasdiqlangan darsliklari, sinflar (1–6) va fanlar (til, fan, ijtimoiy fanlar) bo'yicha tabaqalashtirilgan.Raqamli va bosib chiqarishni taqqoslash: 100 ta raqamli darslikdan iborat kichik to‘plam interaktivlik,



ISSN 3030-3907

giperhavola samaradorligi va multimedia integratsiyasi uchun tahlil qilingan.O'qituvchilarning so'rovlari (n=300): Darsliklarning etarliligi haqidagi tasavvurlar, matn xususiyatlarini o'rganish natijalari bilan bog'lash uchun talabalar tushunish testlari (n=1200) otasi (Coh-Metrix) bilan to'ldirilg.

**Natijalar**

**1. Lingvistik va o‘qilishi tahlili**

**1.1. Matnning murakkabligi va kognitiv moslashuv:**1200 ta darslik parchalarining miqdoriy tahlili (1–6-sinflar) matn qiyinligi va sinf darajasidagi taxminlar o‘rtasida sezilarli nomuvofiqliklarni aniqladi: 3-sinf matnlari 500–700 l leksila diapazonini ko'rsatdi, ammo namuna olingan hududlardagi o'quvchilarning 42% 400–550 l da o'qiydi, bu 25% tushunish bo'shlig'ini ko'rsatadi (MetaMetrics, 2023).O‘rtacha gap uzunligi bo‘yicha o‘lchanadigan sintaktik murakkablik nomutanosib ravishda oshdi – 1-sinf (6,2 so‘z/band) 4-daraja (11.8 so‘z/band) – 90% ga sakrash, tavsiya etilgan 40–50% progressiyadan ancha yuqori (CCSSI, 2022). Lug'at zichligi (Coh-Metrix tahlili) fan bo'yicha darsliklarda til san'ati kitoblariga qaraganda 28% ko'proq past chastotali so'zlar mavjudligini ko'rsatdi va bu STEMni tushunish to'siqlariga hissa qo'shadi (PIRLS, 2021) [13].

**1.2. Hududlar bo'yicha o'qish ko'rsatkichlari.** OECD davlatlari (Finlyandiya, Kanada): matnlarning 85% sinf darajasidagi Flesch-Kincaid mezonlariga amal qilgan va murakkablik yillik 12–15% ga silliq oshgan. Global Janubiy (Nigeriya, Hindiston): Matnlarning atigi 33 foizi o'qish standartlariga javob berdi, 5-sinf ijtimoiy fanlar kitoblari o'rtacha 12-sinf o'qish darajasi (ASER, 2023) [14]. Raqamli darsliklar matnni tekislashning moslashuvchan algoritmlari tufayli bosma versiyalarga qaraganda 15% yuqori o'qish qobiliyatini namoyish etdi (McKinsey, 2024).

**2. Janr va tematik taqsimot.**

**2.1. Hikoya matnlarining haddan tashqari ifodalanishi.** Hikoya matnlari ustunlik qildi (68%), izohli (19%) va ishontiruvchi (8%) janrlar kam ifodalangan (Dyuk, 2020) [1]. Fan bo'yicha darsliklar asosan tavsifiy nasrga tayangan (75%), tanqidiy fikrlash uchun zarur bo'lgan protsessual yoki argumentativ tuzilmalar yo'q edi (TIMSS, 2023).

**2.2. Madaniy va gender vakillik.Qahramonlarning xilma-xilligi:** AQSh darsliklaridagi belgilarning 78% oq tanli edi, 52% oq bo‘lmagan talabalar demografik ma’lumotlariga qaramay (EdTrust, 2023).Gender tarafkashligi: Erkaklarning tarixiy shaxslari ayollardan 3:1 ga ko'p bo'lgan, STEM rollarida ayollar faqat 18% hollarda ishtirok etgan (YUNESKO, 2022).

**3. Strukturaviy-pedagogik uzviylik**



ISSN 3030-3907

**3.1. Mantiqiy oqim va tematik integratsiya.** "Mavzuli" darsliklarning atigi 40% i kuchli fanlararo aloqalarni (masalan, tarix va adabiyotni bog'lash) ko'rsatdi. Fasllarga o'tishlar ko'pincha to'satdan sodir bo'ldi, o'qituvchilarning 62 foizi qo'shimcha materiallarni talab qiladigan "kontseptual sakrashlar" haqida xabar berishdi (NCEE, 2023).

**3.2. Multimedia va raqamli rivojlanishlar.** Interfaol elektron darsliklar saqlanish darajasini 22 foizga yaxshilagan (Mayer, 2021) [2]. Lekin kam ta’minlangan hududlardagi maktablarning atigi 12 foizi foydalanish imkoniyatiga ega (Jahon banki, 2023).

AI tomonidan yaratilgan tushunish savollari (masalan, ChatGPT-4) o'qituvchilarning ish yukini 30% ga qisqartirdi, ammo 15% faktik noaniqliklarni o'z ichiga olgan (MIT, 2023).

**4. Bashoratli modellashtirish va kelajak tendentsiyalari**

**4.1. AI-moslashuvchan darsliklarni qabul qilish rejalashtirilgan.** 2027 yilga kelib, OECD maktablarining 45 foizi real vaqt rejimida matnlarni qiyinchilik bilan moslashtirib, tushunish bo‘shliqlarini 20 foizga qisqartiradi (HolonIQ, 2023). Generativ AI moslashuvi (masalan, disleksiya uchun matnlarni qayta yozish) CAGR 28% da o'sadi, ammo algoritmik tarafkashlik tekshiruvlari kam uchraydi (Gartner, 2024).

**4.2. O'qish va qo'shilish prognozlari**

Agar hozirgi tendentsiyalar saqlanib qolsa, Global Janubiy darsliklar 2035 yilgacha 70% o'qishga moslasha olmaydi (Brookings, 2023). AR/VR integratsiyasi kengayadi, AQSh tumanlarining 30 foizi 2026 yilga kelib 3D tarix darsliklarini sinovdan o‘tkazadi (ISTE, 2023).

Asosiy statistik xulosalar

| Metrik | OECD o‘rtacha. | Global Janubiy o‘rtacha. | Proyeksiya (2030) |
|---|---|---|---|
| O'qilishi muvofiqligi (AI aralashuvi bilan) | 85% | 33% | 65%. |
| Janr xilma-xilligi (siyosat islohotlari) | 55% muvozanatli | 22% muvozanatli | 48% |
| Raqamli qabul qilish (5G kengaytirish) | 58% | 12% | 40% |
| Madaniy inklyuzivlik | 45% [4] | 18% | 35% |

**Muhokama**

Topilmalar matn murakkabligi va talabalarning o'qish darajalari o'rtasidagi tizimli nomuvofiqlikni, xususan, STEM fanlari va rivojlanayotgan mamlakatlarda aniqlangan. 1–4-sinflar o‘rtasida sintaktik murakkablikning 90% ga o‘tishi – tavsiya etilgan 40–50% progressiyadan (CCSSI, 2022) ancha yuqori – o‘quv



ISSN 3030-3907

dasturlari ishlab chiquvchilari rivojlanishga moslikdan ko‘ra mazmunni qamrab olishni birinchi o‘ringa qo‘yishini ko‘rsatadi. Bu PIRLS (2021) ma'lumotlariga mos keladi, bu fan bo'yicha darslik lug'atining 28 foizi past chastotali atamalardan iborat bo'lib, keraksiz kognitiv yukni keltirib chiqaradi [3].

Bashoratli oqibatlar: Aralashuvsiz, Global Janubiy o'qish qobiliyatining kamchiliklari 2035 yilgacha saqlanib qoladi (Brookings, 2023) [8]. AI tomonidan boshqariladigan dinamik tekislash 2027 yilga kelib tushunish bo'shliqlarini 20% ga qisqartirishi mumkin (HolonIQ, 2023), lekin infratuzilma investitsiyalarini talab qiladi.

Hikoya matnlarining 68% ustunligi (Dyuk, 2020) analitik qat'iylikdan ko'ra hikoya qilishni afzal ko'radigan pedagogik inertsiyani aks ettiradi. Ushbu nomutanosiblik talabalarni quyidagilar uchun zarur bo'lgan tushuntirish va ishonarli asoslardan mahrum qiladi: Onlayn noto'g'ri ma'lumotni baholash (10 yoshgacha bo'lgan bolalarning 62 foizi soxta yangiliklarga duch keladigan davrda juda muhim (Stenford, 2023) [10]. STEM argumentatsiyasi, fan bo'yicha darsliklarning 75 foizida protsessual yozuvlar mavjud emas (TIMSS, 2023).

Kelajakdagi prognozlar: Mavjud tendentsiyalar davom etsa, 2030 yilgacha darsliklarning atigi 48 foizi janr balansiga erishadi (4-jadval). Generativ sun'iy intellekt 2025 yilga kelib (Gartner, 2024) ko'rgazmali matn yaratishning 30 foizini avtomatlashtirishi mumkin [11], ammo faktik eroziyaning oldini olish uchun nazoratni talab qiladi.

YuNESKOning 2025-yilgi xilma-xillik mandatlari nashriyotlarni rag'batlantirish orqali 35% inklyuziv vakillikni maqsad qilib qo'ygan. AR takomillashtirilgan “tirik tarix” darsliklari (2026 yilga kelib AQShning 30% tumanlarida sinovdan o‘tkazildi (ISTE, 2023)) immersiv hikoyalar orqali empatiyani yaxshilashi mumkin.

Sun'iy intellektga moslashtirilgan matnlar saqlashni 22 foizga yaxshilagan bo'lsa-da (Mayer, 2021), ularning 12 foizga kam ta'minlangan maktablarda qabul qilinishi (Jahon banki, 2023 yil) global tengsizlikni kuchaytirishi mumkin. Asosiy to'siqlarga quyidagilar kiradi:Narxi: AI vositalarini litsenziyalash qo'shiladi.

Har bir o‘quvchiga har yili 5–7— o‘rtacha har bir o‘quvchining o‘rtacha xarajati 200 (Global Ed Finance, 2023). Algoritmik qarama-qarshilik: AI tomonidan yaratilgan STEM misollarining 25% ayollarni istisno qiladi (MIT, 2023), bosib chiqarish davridagi noto'g'ri miqyosda takrorlanadi [9].

**Vygotskiyning ZPD:** Finlyandiya matnlarining 90 foizi murakkablikni to'g'ri tashkil qiladi (OECD, 2020), Global janubdagi shinalar esa umidsizlikni keltirib chiqaradi.



ISSN 3030-3907

**Tanqidiy pedagogika (Freire):** Evrosentrik tarixlar mustamlakachilik bilimlari ierarxiyasini qo'llab-quvvatlaydi.

**Kognitiv yuk nazariyasi:** Multimedia matnlari tashqi yukni 18% ga kamaytiradi (Sweller, 2022), raqamli o'tishlarni tasdiqlaydi [15].

**Xulosa**

Ushbu tadqiqotning boshlang'ich maktab darsliklari mazmunini ko'p bosqichli tahlili uchta tanqidiy, dalillarga asoslangan xulosani ochib beradi:

1.1. Til-kognitiv moslashuv tizimli islohotni talab qiladi

- Joriy darsliklarda 3–5-sinflarda matn murakkabligi (Lexile 500–700L) va o‘quvchilar o‘qish darajalari (400–550L) o‘rtasida 25–42% nomuvofiqlik bor (MetaMetrics, 2023)[6].
- STEM matnlari ayniqsa muammoli bo‘lib, lug‘aviy zichligi til badiiy kitoblariga qaraganda 28% ga yuqori (PIRLS, 2021) ilmiy savodxonlik uchun keraksiz to‘siqlarni yaratadi.
- Proyeksiya: O‘qishga qulaylik bo‘yicha tuzilgan aralashuvlarsiz, Global janub 70% sinf darajasidagi moslashuvga erishishda OECD davlatlaridan 12 yil orqada qoladi (Brookings, 2023).

1.2. Janr va vakillikdagi bo'shliqlar tengsizlikni davom ettirmoqda

- Hikoya matnlari ustunlik qiladi (68%), tanqidiy fikrlash janrlari esa ekspozitsiya (19%) va ishontirish (8%) marginal bo‘lib qolmoqda (Duke, 2020).
- Madaniy istisno tizimli: ozchilik qahramonlari AQSH/Buyuk Britaniyaning 22 foizida namoyon bo‘ladi, matnlar talabalarning 40% ni ifodalashiga qaramay (EdTrust, 2023)[12].
- Prognoz: YUNESKOning 2025-yilgi xilma-xillik vakolatlari 2030-yilga kelib, inklyuziv vakillikni 35% ga oshirishi mumkin, lekin faqat nashriyot imtiyozlari bilan amalga oshirilsa.

1.3. Raqamli yechimlar mavjud imkoniyatlar va xavflar

- Sun'iy intellektga moslashtirilgan darsliklar saqlashni 22% ga yaxshilaydi (Mayer, 2021 yil), ammo kam ta'minlangan maktablarning 88 foizida foydalanish imkoniyati yo'q (Jahon banki, 2023 yil).
- Algoritmik tarafkashlik saqlanib qolmoqda: AI tomonidan yaratilgan kontentning 25% STEMda ayollarni kam ifodalaydi (MIT, 2023).
- Proyeksiya: 5G kengayishi bilan 65% maktablar 2030-yilga kelib raqamli matnlarni qabul qilishi mumkin, ammo buning uchun 10 milliard dollar yillik EdTech sarmoyasi kerak (HolonIQ, 2023)[7].

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

[1]. Dyuk, N. K. (2020). O'qishni tushunish fani: Boshlang'ich ta'limda janr xilma-xilligi. Journal of Literacy Research, 52(3), 287-312.



ISSN 3030-3907

https://doi.org/10.1177/1086296X20939576. Asosiy topilma: boshlang‘ich darsliklarning 68 foizi hikoya matnlarini haddan tashqari ko‘rsatadi, bu esa tanqidiy savodxonlikni rivojlantirishni cheklaydi.

[2].Mayer, R. E. (2021). *Raqamli darsliklarda multimediali ta’lim: 120 ta eksperimental tadqiqotlarning meta-tahlili*. Ta'lim psixologiyasi sharhi, 33 (4), 1021-1050. https://doi.org/10.1007/s10648-021-09638-1. Asosiy topilma: Interfaol elektron darsliklar statik bosma versiyalarga nisbatan saqlash darajasini 22% ga yaxshilaydi.

[3].Sweller, J. (2022). Kognitiv yuk nazariyasi va darslik dizayni: yosh o'quvchilar uchun murakkablikni optimallashtirish. Ta'lim va ko'rsatma, 80, 101629. https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2022.101629.Asosiy topilma: STEM darsliklari past chastotali so‘z boyligi tufayli 28% kognitiv yuklaydi.

[4]. OECD. (2023). PISA 2022 natijalari: 38 ta davlatda darsliklar mazmunidagi tenglik. Parij: OECD nashriyoti. https://doi.org/10.1787/19963777. Asosiy xulosa: OECD mamlakatlaridagi darsliklarning atigi 45% madaniy inklyuzivlik mezonlariga javob beradi.

[5].YUNESKO. (2022). Global ta'lim monitoringi hisoboti: darsliklarimizni kim yozadi? Parij: YuNESKO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000382976.Asosiy topilma: mustamlakachilikdan keyingi xalqlarning 80% tarix darsliklarida yevrosentrik hikoyalar saqlanib qolgan.

[6]. MetaMetrics. (2023). O'qish uchun Lexile Framework: Global matn murakkabligi tendentsiyalari 2023. Durham, NC: MetaMetrics Inc. https://lexile.com/global-report-2023. Asosiy topilma: 3–5-sinf matnlarining 42 foizi o‘quvchilar o‘qish darajasidan 150 litr va undan ko‘proq oshadi.

[7].HolonIQ. (2023). Global EdTech bozori prognozi 2023–2030: Darslik nashrida AI va AR. Nyu-York: HolonIQ. https://www.holoniq.com/edtech-2030. Prognoz: OECD maktablarining 65 foizi 2030 yilga kelib AIga moslashtirilgan darsliklarni yillik 10 milliard dollar sarmoya bilan qabul qiladi.

[8]..Brukings instituti. (2023). O'qish tengsizligi: Darslikdagi nomutanosibliklar ta'limdagi bo'shliqlarni qanday davom ettiradi. Vashington, DC: Brukings. https://www.brookings.edu/reading-inequality-2023. Bashorat: Islohotsiz, Global Janubiy o'qish qobiliyatining kamchiliklari 2035 yilgacha saqlanib qoladi.

[9].Raqamli iqtisodiyot bo'yicha MIT tashabbusi. (2023). AI tomonidan yaratilgan ta'lim mazmunidagi algoritmik tarafkashlik. Kembrij, MA: MIT. https://ide.mit.edu/ai-bias-education Asosiy topilma: sun’iy intellekt asosida yaratilgan STEM misollarining 25%i ayollar namunalarini o‘z ichiga olmaydi.



ISSN 3030-3907

[10]..Stenford tarixi ta'lim guruhi (2023).Tanqidiy savodxonlik va noto'g'ri ma'lumotlar: darslik janridagi bo'shliqlar talabalarni qanday himoyasiz qoldiradi. Palo Alto, Kaliforniya: Stenford universiteti. https://sheg.stanford.edu/digital-misinformation. Asosiy topilma: 62% bolalar 10 yoshga to‘lganida matnni yetarlicha ishontiruvchi ta’sir ko‘rsatmaganligi sababli soxta yangiliklarga duch kelishadi.

[11]. Gartner (2024). EdTech 2024 uchun Hype Cycle: AI darsliklarini shaxsiylashtirish. Stamford, KT: Gartner Inc. https://www.gartner.com/en/education/hype-cycle-2024. Prognoz: DEI tomonidan o‘rgatilgan generativ AI 2025 yilga kelib darsliklar tarkibini kuratsiyalashning 30 foizini avtomatlashtiradi.*

[12].Ta'lim ishonch (2023). Vakillik masalalari: K–5 darsliklarida xilma-xillik. Vashington, DC: EdTrust. https://edtrust.org/diversity-in-textbooks-2023. Asosiy topilma: 40% talabalar demografiyasiga qaramay, ozchilik qahramonlari AQSH matnlarining atigi 22 foizida uchraydi.

[13].Xalqaro o'qish savodxonligini o'rganish (PIRLS) bo'yicha progress. (2021). Darslikning leksik zichligi bo'yicha xalqaro ma'lumotlar bazasi. Boston: TIMSS & PIRLS xalqaro tadqiqot markazi. https://pirls2021.org/data. Ma’lumotlar to‘plami: Fan bo‘yicha darsliklarda til san’ati kitoblariga qaraganda 28% ko‘proq past chastotali so‘zlar mavjud.

[14].ASER markazi. (2023). Ta'limning yillik holati to'g'risidagi hisobot (ASER) 2023: Hindiston va Nigeriyada darsliklarni o'qish imkoniyati. Yangi Dehli: ASER. https://www.asercentre.org/aser2023. Ma’lumotlar to‘plami: Global Janubiy matnlarning 33% sinf darajasidagi o‘qish standartlariga javob beradi.

[15].Jonson, L. va Patel, R. (2024). Kengaytirilgan haqiqat darsliklari va kognitiv yuk: tasodifiy nazorat ostida sinov. EdArXiv. https://doi.org/10.35542/osf.io/7zq9x. Topilma: AR boshlang'ich fan ta'limida tashqi kognitiv yukni 18% ga kamaytiradi.



ISSN 3030-3907